

1-40x

PP. 1-40
481(33)

K13/21
Amachunus

F. Vilakazi.

31 JAN 1941

10p 10:16:0

1/40

3/21

Chuma Umachuni
beno Dija Kaka

Umuzi wenkosi indered
Umuzi wenkosi awumunye mi-
ningi njengo kutha-nda kwe-
nkosi. UPhakade wayo nemizi
emibili e kwukeni umuzi wakh-
omkhulu; nase zintandaneni. E-
kwukeni wona muzi wenkosi um-
khulu lapha inkosi amachala
wathethela khona. komuzi ubhe-
e Weneni. Njengoba uPhakade
angasekho komuzi ayena ebusa
namhlangana ubusela lapho
emuzini kayise omidala. Wonke
amakhosi ase-machunwini a-
bebusela kwukeni umzi omk-
hulu ka Phakade ka macingwa-
na.

Chuma history and
other details

Ayena ephembele izwe sama-
chuma kuleli lase mangu
nganeno ko kubela uPhakade
kwathi ngokufa kuka ipse u-
Macingwane wase uphinda

2 emuva kwazulu lapho uyi
 se abaleka khona. Naye futhi
 kwafumaneka ukutshi laka
 plathana kahle nozulu wega
 weza esilungwini. Kwathi inkosi
 si yakhwa katha ngokubonana
 namachumane yabaleka ngaphe
 sheya ka ~~shela~~ emanyiseni
 yabeka e ~~Qudeni~~ kwathi nezinye
 izizwe azifumanisayo lapho
 amachumane azibulala njenge
 malala ka ngokhane. Abakwa
 Aladla ngokungabi nayo inkosi
 base bakhonza emachumwini ba
 phendula iminyango yabo. Kwathi
 abakwa kumakude ngokungabi
 nayo inkosi baphendula iminyango
 yabo futhi. zonke lezizizwe za
 yabaleka kwazulu ngoba kumakude
 ukuhlala kahle kwazulu. Izizwe
 zingawelela esilungwini u ~~ulu~~
 aziphe. Kwakuthi ikhosi lohu ama
 zibuko agadiwe bawele ngamanye

481₃

ebusuku. Ukukhonzwa kukhonzwa
a ngezinhomo. Umemi ngeobo yena
wakhonza ngabantu nangezi
ntombi zesigodlo ku Phakade wa
se uyakhanjalo umuzi kaPhaka
de. Kwathi ~~umemi~~ umemi wemenza i
duna yakhe.

Isigodlo senkosi sasakhuwasa a
mantombazane kuphela. Ayekhe
twa lamantombazane. Kwakuthi
amantombazane asinde uma
kuhlaselwe wona enziwe umu
ndlunkulu wenkosi. Kuzaku
thi amanye abeyizigila. Umundl
nkulu wenkosi wawungavunye
lwe ukugoma umakwepzekile
enye intombazane yethuka igomile
yayibulawa, nesoka libulawa
ngoba idlisa inkosi ngamanyala.
Kwakuthi nasabusuku kunezi
nduna egada umuzi wenkosi
ngengama-phoyisi egade idilaba

4 Kuthi izinsizwa zithi zonyonyobe
 lo umundlu-kulu zibanjwe ziba
 lawe. Izintombi nazo kuzenzeke u
 kubwa zibanjwe zega uthango ziyo
 funa izinsizwa. Kwakuthi lokhu
 uthango lubiyelwe ngezihlahle
 zanamava abuye afakwe ngama
 bonu-ukuzo kugege lutho, zitha
 the iziplukhu zizithi-mbo phezi
 kolhango ukhize amava angazi
 hlabi. Zazishintshana kuthi
 ngobunye usukhu kuye ezinye
 ezinyeke kubeyzona zizindla
 isi khathi sokubuya kwizintombi
 eziye emasokeni bese ziyophonsa i
 ziphukhu zizamukhele ngazo. Uma
 zibanjwe zibulawe zonke, nomase
 zagana zina bantwana zazi bulawo
 zilandwe lapho zaganela khona.
 Kwakuba kuhle umakungezwa
 kalanga. Izintombi zase mundlu-
 nkulu zazinga sebenzi lutho kwa
 kuyizintozenkosi kuphela.

kwakuthi umasezizi ndala bese
 ziganiwa, kuzo ezinye futli esi
 godweni senkosi. Esigodweni kwa
 kungasondele muntu ngaphandle
 kwenzekho senkosi. Esigodlo yona
 ndawo yaybuyelwa kahulu kune
 zinye izindawo emizini wenkosi
 Obonakale ephuma esigodweni
 abulawo nomalengenganga lutho.

Umusebenzi wezigila zazigeza
 abantwana benkosi njengamantlo-
 mbazane azalwa inkosi. Kwakuthi
 umakuhlathuwe athethe inyama
 ebomvu aphagule ngayo inkosazana
 na kube iyona nyama edliwa
 izigila leyo futli. Kwakungavunywa
 inkosigane ukuba ihlangane no
 muntu ngaphandle yokuba igane
 umntwana wesi khulwana. Kwakuyi
 kuthi umuntu ofunyaniswe eganga
 nomntwana wenkosi abulawo. Kwa
 kwenzeka ukuba umntwana we
 nkosi azigokele inezwa umu eyi

6 thanda athume izigileni zakhe
 ukuba ziyomubizela leyonsizwa. U
 ma yalile athi inkosi mayibulawe
 kutli uma ivumile ifihlwe inga
 bonwa, kutli izigila ziyugeze ka
 hle ziyphaqule nangenyanwa ebo
 mba. Uma ekhaya bonwa ibulawe
 kodwa imntwana wenkosi anga
 bulawa. Abuye alande inye futhi
 nayo ithi uma ukuba yalile ngo
 kubazi ukuthi usengozini ibulawe,
 uma ivumile yabonwa ibulawe
 futhi. Kutli uma kulalwa
 kutli amanye amantombazane
 ayizigila abo umugamele wenkosi
 zane, amanye yenabile kuwona.
 Kutli uma isigana inikwe izi
 nkomo zamasi, izinkomo zempana
 nezigila zokusenga nokwelusa'
 nezigila zokusebenza. Kwa kuhhe
 tiwa kubafana nakuwo amantombazane
 abafelwa izwe abange
 nabani.

7 Inkosazana ka Phakade umanyu
kubela akagananga unomuzi
 wakhe khona kuweneni, une
 zisebenzi, nezincikuzakhe.

Kuthena ngokufa kuka Phakade
 kwase kuba u**Isabangaye** indoda
 na ka Phakade umfowabo Silwase,
 no Isiba, kanye no Alayisa. Yena u
 Isabangaye akabusanga kwathi
 ngempi yase Sandlwana wafela
 khona esalindele ukuibona u
 kubamba kwe mbugulu lilwano
 zulu. Kwase kubusa u Silwase wase
 evumela amakholwa. Amachuma
 asehlukana kabili kwaba a
 makholwa mababehi. Amaba-
 ndlo agala kulesifundo sasoma
 chunwini ama Thophiya. Kwathi
 umfundisi urjoko ephuma e loyetona
 waphendula abaningi; Nkantsi no
 mfundisi u Otto ayona wabakhona
 phambili u urjoko engakafiki, e
 sephendule abantu abaningi.

8 In kosi uPhakade yamukhela i ndawo phezu komfula i Morice wase enza iMission kwakhe nase Shembeni, nase Mhlangane hemosion iPhakathi kuwo amachunu Mission yamaLuthela iyizigaba ezintathu ezintawo, izelikhencyo khona emachunwini. Yilokhu a kwenza eminye imithetho emidala kaPhakane ayimange isaphumelela. Kwathi abantwana abafeloc yizwe okhuvulekele ukuba ngabe bayizigaba babalukela khona. Kwathi inkosi isifuna ukuzicitha iMission kwafumanise ka uKhuthi kwasayinwe yinkosi uPhakade no Otto. Kwathi abafundisi baseLuthela bayakhuzisa inkosi ukuba ingacithi igazi njengo yise. Kwathi inkosi na yo ngokhona ukuthi umthetho uyizinele kabi yakhuza abantwana Khuthi ayobona kala ephethe umkhonto kungayiva empini

9 ephethe newisa in horro. Ujiko wa
 shumayeza impela a bantū aba
 ningi. Kwase kungena ama
Rosna. wona aqala ngokuphe
 ndula a bantū bakwa mele
 esi fundeni sakwa nyamalala
 avula neshole khona kwa
nyamalala. Kwase kufikana
 ma Shembi (Church of England)
 nawo avula wihle esi fundeni
 sakwa nyamalala. Kwenza a
 machumi aphela amandla
 shulwa njenge pharabini ku
 sabusa u Phakade no Nodada
 in kovi yaba Shembi. Phela azi
 phelanga izimpi noho za bangcono
 kwathi amakhelwa aye kwa
 akhonishwa impela nenkosi
 u Silwane wawathanda. Kuthena
 umasekweka impi ka Dabulha
 u nifoka ma Nciza wa kwa Zendo, i
 nkosi yase Ngeni wawha u
 hianyo u Silwane wafuna u
 kuqalela naye kwabanilaphi e.

10 Kwatlh' m'oukwana beyothela
 bapheqaza utshuli befuna ukw
 enwa impi inkosi emhlophe ya
 sheshe yabona yahamba. Kwathu
 emvakwesikhahana wase uya
 banjwa u silwane wadingiswa
 kwathu unina ka mjidi walande
 la wafuna ukuyobona ukuthi i
 nkosi iyofelaphi waysegamba
 u Mbulawaye wathi u mjidi. Uyena
 uoabanile. u mjidi u bambele
 u Sirra kade eyena eyalwa inkosha
 zi u ma ngubane wase ma bonvini
 kutshena u ma esateludile kwa
 sale kwa wumbango omkhulu ku
 machunu kubangwa ifa u biba
 nenobho yenkosi eyayhlala e zinda
ndaneni. Impi lena eyezindela na
namathela eyalwa na. Amakhlo
 lwa namabshu kuze kubenam
 hlanya ayipheli. Kwa nayizi
 ngane. Yehlukanisa inizo eya
 eyahlile ngoba abanye babayi
zindela abanye babayama athela

12 Ukukhulupheka nendala kwasu
 ka ngekathi yezundela namatlala
 kwathi kungalo yidu labalela
 amasimbi ka lentelisi nokolo
 awalindwa muntw zabutisi a
 izinyeni. Abaningi ba kholwa
 emva kwalempu. Uzondo umfo
 ka Ulayisa waphenduka wakho
 lwanayo. ufingoba iningq namde
 anjina amakholwa. Izimpi ze
 zagodi zilwa iwona amakholwa.
 Kuxubene nawo amabesini.

Ukumswa kwenkoshazi
 kusa busa uPhakade naye
 uSilwane. Inkhosi hazi yama
 chunu. Inkhosi uSilwane
 wathatha amakhoshazi
 amaningi kodwa kuwona a
 yibanga inkoshazi. Kuthena
 lamachunu esemangele u
 kuthi inkhosi igondeni ngoku
 ngakhombi inkoshazi. Uyezwa
 ngenduna yayo ukuthi Amade
lunu apuna inkoshazi

481

13

Yave ukhomba intombi yase
 Iba Bemvini kwa Nqubane
 ukutli kuhle iyo kweshelwa
 nebala asuka amachum
 ayoyeshela. Kwatli uma ision
 mite kuase kulo toholwa. Phela
 inkosi ayizobaleli inkosikazi
 iyalotlilelwa izinduna nama
 nye amadoda ayizikhulwane.
 Ninkomo kuthiwa zabacibi
 ezaya eba Bemvini kuye ku
 tli ukutli lwentombi ezaku
 ba inkosikazi yomuzi kuhlome
 izihlangu, litvale imgele
 njengama kuyiwo empiri. Kwatli
 kutha uma Nqubane esesina
 nabakubo asuka induna enkha
 lu yenkosi Umbulayo, yase imuni
 ka induku no msila wochlangu
 umisla otiandive yengowehl
 ngu. Kwatli uma isini kwela ho
 ukhonyiwo amabutho abantu
 bayo. nakuma Nqubane kwaba
 njalo.

14 Besehuthuwa intombi ayabaye ama
 butho lawo. Isithathuwa intombaza
 neyofakwa phakathi kwaMachunu
 (Amabutho) Aechuba ihubo elima
 nandi amachunu. Usehambanjalo
 namabutho emuva ekhaya. Inkhosi
 wazaphuma ivumile impe lanayo
 ihambo nezinduna zayo ihlangabe
 ze umakoti wayonayo. Kuzakuthi
 lenduku anikibeyona induna asha
 ye amabutho ngayo. Kuzathi uma
 eseqedile ukhaya amabutho
 beo-huyisa esigawini lapha kuzo
 sinelwakhona. Kuzakuthi umuthi
 mba ubuyele ngasendla. Iketho lona
 libuyele ngenzansi; iqubula.
 zigala zilihlele izinduna limenge
 zigaba zalo. Kuzakuthi uma ku
 lina inkosi nezinduna bese
 mentombazane yafakwa phakathi
 ngase nkosini kubekhona izikhulu
 kwana phakathi kwentombi nekhosi
 komukhuba wenziwela ukwikelwa
 umbango nomakhosi isithintsha

15 Kuthena uninna ha Mjidi wa
landela inkosi u kuthathwa
kwayo abambelephe engeyona
inkosikazi elanta nenduna.
Uthena ukuha abuye yathi
induna inkosi yantisa uninna
ha Mjidi inkosikazi ngoba wa
yilantela nasekufeni amachuma
lawakuvumanga loho. Okwama
njena u Mjidi u bambele u Sicaka
de eyona ezalwa inkosikazi u
Ngubane. Nabambelephe bazi
kuma Ngubane. Akufeni na
sesilungweni lapha kuthiwa
inkosikazi eyohugalela.

Ukugalela ukuza ekayise efuna
ukugalela njengoba wayeseyi swi
le umfoka mancaza u Babatha.
Musukwana kuyothelwa inkosi
yabiza wonke amabutho ukuha
aphelele komkhulu izinduna
zamenyezela lonke lademachumoni.
Kwasuka kwaze kwasuka na
makhelwa.

16 Inkhosi yagala libomvu enzani
 ukhulela amabutho. Kuthiwa
 lathi unasele plezulu yaganga
 yamnyama yesabeha inkosi
 u Silwane, yafanane silwane
 njenge gamalayo. Yawaphaka
 yawaphaka yagcina ngamakhosha.
 Yase Uthamba butho
 lamakhosha yathi izazi. Kwa
 lathi ukuba igede yayinikele
 khona ngaphesheya kwentlobo-
 fana. Uthi ukumubona u
Klayisa ukuthi uyimpi usenu
 khuliza. Uthi, wena kababa
 ndabaztha, ungenza kanyani
 ukulwa nabelumbi engithi ibo-
 na abasivikele imakiantweni
 wakwazulu na? Uma usurabana
 nabo wobalekelaphi na? Yase
 ithamba inkosi uthena woma
 umfoka La kaza uobungsele
 abelungu ngobhuli ethi ususa
 impi kwafumaniseka ukuthi
 inkosi unumethu amazwi ha Klayisa

17 Kwathi noma isiya ekhaya
 wabuye wayencenga futhi
 umfowabo ukuthi amachunu
 asizwa abamhlophe ukuzasanda
 ezandleni zikazulu. Futhi uMa-
Chingwana wasizwa abamhlo-
 mphe uzulu esemubulala. Khu-
 mbula ukuthi futhi nina Machu-
 nu kuthena ngenpi yase-
Sandwana nelehelela abelombi
 nalwa nozulu. Wabona masisha
 ne uSilwane ukuthi uqinisele
 uAlayisa kuloku kusho kwakhe
 usethula. Babona abamhlophe
 ukuthi akhalungile bamutha
 tha bamudingisa. uSilwane
 wayesehlase ukuthi uza kuyi-
 phaka lishona yelekelele u-
Babalatho. Kungathi uBabalatho
 wathumela kuyena ukuthi
 kuhlale amusize naku esemisa
 lo ngendaba yempi. Uthe anga-
 bona ukuthi amachunu adleke-
 leli wabaleka uBabalatho.

18 U Slaywa ka Phakade ka Macuqwa
na u buyisa amadlozi:

Kuthena ngempi yamathelane
 zindela ebona bophela abantwana
 na benkosi. wabiza abakayise u
 kuba kubuyiswe amadlozi ngo
 ba kwafa ebenkosi u ngundane
 ayena uwaye bawiza impela
 kuko konke. Kuthena uma afe
 umnumzana kwaye kwafakinko
 sihazi yakhe benzima ukubona
 abantwana benkosi befa ucau
 kwathi iphela impi yayphelana
 bo bengagwazwe muntu. Okhuzi
 wa noma bashaywa uvalo la
 madodana ababaphela kule
 mpi. kwakhothetho u kuba
 amadlozi abuyiswe ngo ba
 u ngundane waye kanye no
 Phakade emazisa amadlunu.
 kwase kuhlwa kwaw inkomo kwa
 Alwa imithu kwathiswa kudlwa
 amakhubalo. kwahlalwa kuzibisa
 e ngoba kufiwe.

19 kwathuwa amakhoskazi anga
 pluce ekhanda, bangafakine
 nesibuda ekhanda. Kwathu mwa
 kwana kulungiswa kwathi ma
 bapluce ekhanda bafake nobo-
 mwa. kusilo ukuthike manjina
 abafelokazi ebethi lambukhile.
 kwase kuhlalulwa ke, sekui
 tithuwa amadlozi, sekui bongwa
 kwenziwa notshwala obuningi
 Ukubuyisa lokui kusilo uku-
 thi kubuyiswa laba abafile
 beze ekhaya abe idlozi idlozi
 tiza ekhaya ngesimo senyoka. ku-
 khona lenyoka eluhlazana encane
 engabulawa ngoba kungabaphan-
 se. nomu kugqiliwa umaku bona
 kele ienyoka kuye kwethenjwe
 ka khulu ukuthi uzosinda. kwe-
 nzeke impela asinde. kuthena
 Inkosikazi umazizimande epluzi
 kokufa kwa bona kala lena idlozi
 la bongwa wasinda ngempela u-
 mazizimande esebole wonke umzimba.

P.T. O.

20 S. 481

K13/21

20

kwathi ngokungabona kasi
kuka Qudeni ka Alayisa. kwathenjwa
ukuthi ufele empini yezinde la
kwase kubuyiswa idlozi na huye
Uma umuntu efele empini. kii
qwaqwa inkomo kuthiwe ka banye
ablangane nawa banye - eeba fa
kuqwaqwa inkomo gedde, lo opleyo
amenyezwe ugezibongo zakhe. Uma
kukhona uyise amenyezwe uyera
Uma engasekho amenyezwe um-
fauabo. Njengoba u Alayisa waye
sekhona uyera swamubizo nge-
zibongo zakhe. nazoke:-

Uma dumelana hlabazihlangene
Unomashovushovu handaba,
uSilo eimaduna, saho Phakade,
Uzngala azidinwa igazilama
doda.

Ummemeza njalo umi eeba-
yeni enhlalano lupho inkomo
uqwaqelwa khona. Uthi esho izibo
ngozahe athi uyakubuyisa nam-
hlangane nabaanye.

21 Okhade unqahlange ne nabo. Yeloko
 ukubuyiswa kwamadlozi. Kuthi
 kumnyezwa amadoda asekhona
 kubayeni axelile emi ngezansi
 kwe zinkomo afulathele esangweni.
 Izinkomozona zimisi em hlanesibay
 kuthi lena ezogqazwa yehluhani
 ace nezinye yona. Uza kuthi na
 nooke inkomo yakho ayisibongo
 mubala wayo. Uza kuthi angagada
 usezoyigqaza. Ukubuyisa ama
 dlozi akukhetlile kungadlula
 iminyaka eminingi umuntu
 afa komunye kuyashushwa
 kuya ngamalungelo abantu.
Impi yezondela namathela
 Izindela ezika liba wenkosi. Amathela
 aka ma ngubane nencku yenkezi
 utelwane. U liba wamemezela
 ezinduneni ukuba wonke amabu
 tho afike ehlomile konyehlule. kwa
 thi ekuseni wonke amadoda ange
 na ekuweneni kwasala amathela

22 Kwathi uma isiphelile impi yabo
 nakala indodana ka Shakade u
Uliba efake izinsimbi izigova eov
 nule ephelile impela. Wayphamba
 noka yisi u Mkwanya. Uthetha enge
 na labe isibonle kanga wase uya
 yabanjalo ezizwa izinduna zomfundo
 u Silwane nanga baswabo. Kuthi
 uma eseyabile impi kwase kubo
 nywa amakhosi aphiansi ase makh
 amvini u Macanguana, Shakade
 u Gabangaye naye u Silwane abonqos
 u Dudene Uthetha uma aqede kw
 asekhuliso ihubo lempo sezitluku
 thile izinsizwa zemnyama zesabe
 ka zingasabukeki. Kwathi uma
 iphikhiya inyango kuase kumny
 ma ibeko o thukela. Inkosi u Uliba
 wasala yena namabutlo amanye.
 Kuthetha ukudumelana kwayo
 kuzwabala izibamus yaze epheluka
 na ebusuku impela. Kulapha
 u Dudene anyamalala khona ka

23 bonakala. kutliwa kwatlithi
 ngokuhlalaba na - kwakhe - base
 waye bemuhla ba wayese - banhla
 uhla ngoba akabonze afe weye
 segaga ngamadolo waye wangena
 emuzini waba shembu nganona
 kashela emuzini wakwa Mtshanga
 se - se bemuhla - kwaze kwaphela
 impi. kuthena noma isiphelile
 bamthukusa ngaba besaba
 ukuthi amathela ayakutluka
 thela. kutli kungasazimuntu
 wavela. Wavela ebebuyisiwe nge
 dlezi. kwathu uBenyane uAlayisa
 wamubonga ngezinkomo ezimbi
 li ngoba wamiswa ngomntana
 ke kungasasha ukuthi usayomu
 bonafuthi ethi sewafa. kwathi u
 kuba abane uLuka ukuthi ba
 phelile abantu bakayise waba
 leka ethi uyakucasha kanti
 nampa abamhlephi sebewuzwi
 u umkhondo wakhe bamubamba
 bamudungisa.

24

Amachunu

Njengoba ngashilo abantu abehlulwe
 kibe phakathi abanye amabeshu
 abanye amakhosw. Amakhosw
 agale kubusa ukhwan.

Ukugqoka kwamadoda amabeshu; Uma
 kumbesicona usoku lomukhosi ama
 dodda agqoka amabeshu enziwe ngezikhla
 nba zamankonyane, ngezimbuzi nange
 zikhumbi zezinhomo nange zezimot
 Ahlabane ngamaphasi naba kuseyondoda
 esifanele ukhuganwa. Awazithulizi
 agqoko ekhanda, ayaye phakathi ku
 be kuphela njalo ukukhulula kwe
 nziwa ngezinti. Umuntu uthi ese
 infuleni, bafake insipho isingqi, bese
 uyahukhula ngezinti ekhanda. Ukus
 ngaloku esicaphule wazeza nomuzumfa
 wakhe nakhle. Uma ingekho insipho
 bazeza ngoda ka nange mukhambaba
 ukuyona into abayinake kakhulu
 insipho. Bayazithanda bona ngoba
 umzimba udeziwajalo nezinyawo ne
 khanda. Kutho umasebegezile baze
 be ngesipho nangamaphutha umzimba
 wabo. Njengoba indawo yakhona ina-
 meva bazikhandela bona izicathulo
 ngezikhumbi zezinhomo nangama
 sondo emotho. Isikhumbi bagala
 ngokungewilisa emanzini bese banga
 bushuki basiboboze bafake amaphi
 benze izincabulela nezintombi nama
 khulula nezizizwa nomame benza
 kanzalo.

25 Eremoto zona zidulile ngabiseriye usheleni
 futli asilishi ukugqiga yona kuhlo-
 teluwa ngazo roma kikhobona umusindo
 Ezingalweni bafaka ubusenga namabale
 zabe ezive ngomunngizand. Ubusenga
 benziwa ngomunsioba wama haoshi, na
 ngocingo alungane sluthengwayo. Bona
 ubusenga bafakwa nesenatlangeni
 nase mbaleni. nawo futli amabedezane.
 kuzakutli okhalweni kufakwe amp
 xama namasheni intanyeni nobuye
 futli ubukhalu nase mbaleni. Iku
 yafakwa ubukhalu. kutli ekhanda
 Okhobozwe imali njengo sheleni, nozuka
 noteki, namasheni abovana, nezindi
 bilishi kufakwe ekhanda. kwengwa
 izicabi loko. futli kufakwa umakuyi
 ya emunandueni kuyobukwa. ku
 fakwa yibobonke namakhoshazi na
 madoda nezintombi nezinzizwa. Ama
 koshazi anezicabi amakhella anezi
 coco ekhanda. Iindlebeni kufakwa i
 ngaza njengabo bonke abasabina
 amabeshu izigaza zehlukene kukha
 na zomuhlanga. Kukhona ezengiso
 ngamaphampi amabuyisikilo nezi
 blithengwayo izifakwa izicabi lezo. A
 madoda afa kungiyane ngapha
 mbili nezinzizwa kukhuzo kahlili u
 ma beshu ligabuka kungabona
 chlazo ukhuzo umakuyosunwa
 amabeshu wokwumula abezinamb
 a sawzinye zinyamazane ezihle

26

kyukhona amafushane ngokuthungwa
kwawo. amade awokuhlonipha sava
ya ukufakwa izinsizwa nabanungwe
Inkosi yona ivunula ngezimlanjane
silo nangenwe yehlulile kumabutho
yembuthe wephluku serqwo. Ifake
izigoza ekhanda ngengezinsizwa zi
vumulele impi. Ifake noyiba libenthe
kanye nolwe piggo. Ifake nenggoho
sendimba nengulekhanda.

Amahawu kuya ngamabutho ya
ngokwaba kwinkosi yabele amabutho
ayo imibala yamabeslu, nezihlangu
umakuyoliba. Ewenkosi ubonakalla
ngechlangu eehle impela umbala
waso nase impi ni bamubona ngoku
vuzula pwenkosi nangesihlangu
sahle futhi. Umakuyoliwa kufakwa
neziphukuzimluzi namankonyan-
na, nezimbe. Kuphila lwa imikhonto
namalwisa nezindukuma kuyiwa
empini. Ezinezwa zibophe ngemci-
lo ezizwini namakama azo. A
maxamalana kwathatha ezintombi
ni. Yonke into ezizwa ngobihlalu
ivelo ezintombini. Amabeslu nana
hawu nemkhonto, nobusenge ku
namadoda eyizona ekukhandaayo
abize imali ngaloku. Kwalase Ma-
chunwi u Ganyile Bledla oyinyanga
yaloku esifundeni sakwa Mudeku-
de. Kuthengwa ngezimbuzi nange-
nkukhu nezimba nangayo imali futhi
P. T. O.

27 S481

K13/21

27 Izintombi. Amantombazane wona
agqoka amabayi nezintaba. Umama
yo emusindweni avumela nangezi
Ikhumbi zizintombi. Kuthi sekha
nda ahlkihle afake namakha.
Ayawafaka amakha nama khoo-
kazi anezcolo, nama khama ayawa
faka namaphasi. Zikehli zifaka
izidwatshana ezincane zenziwo nge
zingubo, zifana nonomdidi. Zikehli
zibhezi cab ezifushane zona.

Ukhumula Umakwefhwenulwa
Izintombi eziyintaba yaleyo zehamba
ze zizgafaki lutho zegabise ngom-
zimba wazo. Kuthi nomazigaba zi-
zide baze zingembethe lutho. Ama-
khohlo wona dayembatha noma
enye intombazane yemula. Kodwa
agida kanye nayo lawo alengana
nayo. Ukhumula ukukhambisa
intombazane ukuthi ukhulile i-
ngagoma, umama ithanda. Kubu-
lwa izinkomo eziningi umakwe-
mula intombazane khuyangabandi
abanye ziba uz abanye. Omunye
ngokhambiso bimpakleni.

Ukhumula omunye umusebenzi
wamantombazane akholive nange-
kholwanga. Kuthi ngesikhathi um-
ma esezshada, acele khubo kasoka
awakashela izigilobo zawo ehamba e-
phiva izimpahla amacansi nzi-
mbayi noma izithabe.

28 basuke bevalelisa ezhlontshenizats
ama kholwa awawubele ukwesimuli
sa abantwana noko amanye akwe
nza ngenkanti.

Ithunga: Yilona futli usikho lwama-
chunw uskuthi intombazana uma
isikhulile isithombikwenkwa imbuzi
yokuba idle amasi ngawagili lizo
imbuzi kuthiwa ithunga. Uma intombi
zane inganikwa ngad ithunga i bona
khalo ngokuzila amasi. Intombazane
noma kwesifazane ama eye emifule
noma eyeshushini akhangerileciba
ye sezinkomo. akawadliletti amasi
ingalezo zinsuku. akhazungamuli
pha kuthi izinkomo. Kwesifazane
uma esithombile akayegi indoda
noma yunifananjena. akawegi a
majoko ezinkabw nezintambo zoku
bophela nezinduku. Uma kwesifaza-
ne ephile lomutlho wayega induku
ydsheha ukwephuka. Uma indoda
eyegile iwanjalo. Kwesifazane uma
eye eshushini akakuphatlu u
kudla kwendoda kodwa amakholwa
wona awawunahi lomutlho.
Kumabeshu kwendlelwa zinsu-
ku eziw 7 hande abuye aphathe
isitha esmuntshane.
umfana uma esithombile akaw-
wadli amasunaye. yenake u-
mfana unikwa inkomo yama
uma esithombile ukhuzi awadama
se.

29 Umfana, engakathambi akhanyo
 lwe ukuphuya ukhwalo namu
 dada. Ngizizwa esezithambile ziva
 banjalo ekhambeni lwamadada.
 Inizwa aywadli amasi asenzini
 ayizdli izinkulu zasenzini
 abezifazane akaydli inyomaye
 nkukhu, akaydli inyama yen
 gulube. akawadli amasi asenzini.
 Kuthi nomo eshadile a
 nikwe inkomo yakhe yomugano ka
 nde awadli amasi asenzini.
 Makumakhulu kusenzalo, nomo
 abafundi nabashumbayeli belwa
 na ka loku ukuphela. Okunye ku
 yaphela kancane yengokwomula
 ukuphela kwalezo kubanga
 ukuxabana phakathi kwama
 khulu namabeshu ngoba laba
 bayashadiselane. Futhi kubanga
 ukuxabana phakathi kukafise
 ngina ngoba kwame abra
 khosikazi abe amakhulu nezi
 ngane. Kuthi umasekuyokwe
 sziwa ezinye kulezinto abafundi
 sa bangazwani. Kusek inda
 da ilwenekosikazi yayo iyekhi
 phefuthi ekhuleni. Kuthi
 futhi uma intombazane ngane
 ukuba lingavumi ukhulada
 lizelele kuyekhi futhi intombazane
 bazane ekhuleni. Kokunye uyise
 intombazane ayiganise abeshu
 kanto ukhuleni yona.

30 Kukhona ukungezwani kumakhlo
 lwa namabeshu. Kuthena ngome
 mulo ka Sitteli wa kwa Nyele ebekho
 lwa kwabuthatla izinsizwa zezi
 nission ezimbili zamakholo. Kwa
 menywa amabeshu namakhaliya
 ngobba uyise ngelona ikholwa kodwa
 unina nengane hungamakholewa
 kwagwala zamakholewa namabe-
 shu. Emiri kwabo kuhle impela
 kugqala amakholewa. Kwathi kusi
 khwa amabeshu abawodwa aho-
 ma sezokulwa namakholewa an-
 gekho zisisusa. Kuthiwa amakhlo
 lwa ayazigabisa azenza abeli-
 ngu. Kwathi kuhleziwe kuphu-
 zwa utshwala izwakola amakhe-
 lapha englini yezinsizwa nezintom-
 bi zamakholewa zaphuma nizi-
 nsizwa zamakholewa zihlolenile
 kuthena umazaphumta zabona-
 na. Kodwa kufana ngqobu nje-
 na ezintombi zamakholewa ukuthi
 azubonuni amabeshu. Kuthena
 uma seziphumile kwa Nyele ya-
 maholewa ziyakwezinye kwa Nyele
 kude zabonakala ezamabeshu
 sezilapha. zabaleka zamakholewa
 kwathi umfana ka Kudonga ncu-
 nu spundaye breyton bandushaya
 izingazi sekhaya. Wayeshayo
 amabeshu. Ahlangana nam-
 kholewa yadumelana ngonyezi
 ngenzambi kwa Nyele

31 Kuthena uma isibambeni ku the
 khuhla yagasha eyamabeshu
 yabaleka. Kuthena ukuba ikwe
 le intaba yehlisa amakho lande
 lisa. Ukubaleka kweyamakholwa,
 Kuthena konaloko si mnyama
 unyele wanikela enduneni yea
 godi utcauyilo Aladla utlana
 ngokufika wapumisa isavive
 lana kusekubi namakholwa e
 landele ukuba yehle entabeni e
 yamabeshu. Ubuyiza eyamakho
 kway wayitlulisa kwapumisa
 ukuthi kulena yamabeshu abo
 fana amabungu wayitlulisa na
 yo wacitha. Kalemphi kwakupw
 ibile kulena yamabeshu kwa
 kukhona namabeshu ayelehele
 la amakholwa, ngoba kuyenze
 ka ukuthi izelantani zehleka
 ne omunye abe ybeshu omunye
 abe ykholwa. Kuyenzeka futhi
 ukuthi amabeshu ngelinye ysa
 ku ahlebe ngamabeshu. Uku
 lamalangamuntu ukufa, baba
 nezingozi emakhanda zamakho
 kwathi kulwa amantombazane
 amakholwa alandela nawo
 izinzwa eshaya ngamathhe,
 Kwathi ngakusasa wabavosa
 laba bafana bamabeshu si
 mnyama humonile womu
 ntanake kwasala amakholwa
 nezinye izinzwa zamabeshu.

32

Umbango kwaba
ka Nondabula

Kuthena inkosana uAbunari
 lunakude ngokubona uKuthi
 uNgwenana emakude usha
 mbiti ngoba emunye eWathutha
 waqoda lezinkangala ngokubona
 indlala isinongi kwelase machu-
 wini. Nahamba waye wakhona
 iMvoti ngaphambili kwe Greytown
 kendlala iyavula emakwenpisi yezi-
 ndela namathela mali. Uvelmi-
 sa ngamasimu akubu ka
 Ngwenana uAbunari. Ushu-
 zwalo ku uNgwenana webuyisa
 umfowabo emacane umshube
 uThena ngokufika kwakhe u-
 Mshube akabona ukumuka
 uAbunari lawo masimu. Laba
 abaNondabula baphikene ngomna
 uAbunari uyena nkosana. uNgwenana
 uyena nkosana kwabo. Manje
 amasimu akwabo akafuni ngoo-
 ukuba athathwe uAbunari. Use-
 suka uMshube uyobekela yena
 umfowabo ukhul' uAbunari aka-
 nufni namasimu lawo. Ushu-
 ya uNgwenana eyemasimini
 akwabo uThena ikhujika wabiza
 umndeni wakwa lunakude u-
 kulungisa lendaba. Kuthena ku-
 njalo lamuvuna uAbunari ngoba
 uyena owasuke washuyanjela

33

kuthena ngokuzwa laku wathuku
 thela u Ngwenzana wamena
 abakayise kukuba bamelelele
 kulendaba. naye u Abunasi wame
 ye abakayise bendlu yakwa bo. ku
 thena ukuba amubone u Ngwen
 zana u Abunasi kwelwa o tswale
 ni ngaphesheya o Julini wafuna
 ukumbhayele khona laphe. use
 baleka u Abunasi u baleka engu
 mboni u Ngwenzana kuthena
 u khushona kwelanga wayalu
 za impela. uthena ukuba langa
 mutheli waysehamba nabakwa
 bo bakayise. kuthena umaseso
 ndele e Mpojana, bewakala laba
 baka abunasi becho ihubo. U Ngwen
 zana wazikhophle ukuthi uya
 u Abunasi nabantu bakhe. usekhi
 abahambe bagondkhona. kuthena
 umasebesondelle yadumelana. kwaku
 kade lina izulu. kuthena ukuba
 idumelane yahlala eka Abunasi
 yaziqhona emufuleni kwathi yena
 waphumelela ukuwela ababingqi
 bayela. U Ngwenzana akasaweli
 yena naye khe ngokubona ukuthi
 amany maningq. U Abunasi kwa
 zisa ukuthi ubengohlomile kahle
 kwayikhona ethathela eyohloma
 futhi ngokwazi ukuthi u Ngwenzana
 lupiza. kuthi wathukuthelilewangqo
 bo abafowabo bafe o Mhambi naba
 nye.

34 Kuthena ukuzo kwakhe kwanywa
wabese thukuthele. Dawela kwe
lingenhla zibuko. kuthena ukuba
abone uma ngwengana wathi ku
hle babalehestimpi ezayo inkulu.
Lapumanisa kuyindaba becaranga
ukuphinda emwadngoba umfula ku
gwile. yalwa umnyuzwana kwathi
M ngwengana walimdti iso nyengoba
nabahlalana lingasalungile elinye
wolakhe. Usebalela nalabo arabo
kwabo kuphela ababili. Uthena
ukuba abaleke waphinda ezinko
ngala. Kwathi nomhlophe aka
thelakala yona kwathi ababensyo
bathlakala. Uthena esvelawo
la esezakholisa kumfowabo. kwa
fumaneka nomfowabo ukuthi
usevelile.

Ukubulalana kuha

Nyonyana nomahlumbi
Kwathi umnyonyana uyise mahlum-
ba mahlumbi waganwa inkosi-
kazi embi yamfundisa ukuthi ba
tla. Kuthena kama umfowabo ka
Nyonyana engaqhlo umnyonyana
wabulala ukwile inkosana ka
mahlahla. Usevule uyise ka
mahlumbi. Kuthena okuba afe
ukwile wathukuthele umahlumbi
wapuna amaso okusisa umnyony-
ana. Kwakanjwa kwaybulwa kuthena
na ukuba kubulwa zamunika

35

unyonyana. Usemukhoshu unyonyana
 anu bu mahlinbi ehlangene ind
 madoda. Unyonyana. Usebuka u
 nyonyana elashba kuthena unna
 epekhaborina usecela amadla oku
 lwa no mahlinbi. Kuthena impi ka
 ka Nyonyana yanke yabenywa i
 nsahqut ukuze ibenubandi impela
 kuthena yona igamuka empurqwi
 ni yaye yaphikelela ibudikele
 emugidi. Ika Mahlinbi. Ithena
 ukhoba ifike yazungeza umuzi
 kamahlinbi. Kwaphemanecha
 ukhuthi umahlinbi ahekhoti
 plo. Wayehambele ondiri ku
 yusekanina ngezindaba zabobeno
 nyonyana. Wayeyofuna izinsizi
 zokukhulisa yakhe impi. Unyonyana
 nomandla eyena wazozifike
 lekelela unyonyana sepe thatha
 izinkomo. Usefika umahlinbi use
 thi ulanda izinkomo zakhe use
 hlulwa unyonyana. Usebaleka
 nomuzi wakhe ekwela undi. Ua
 kha umuzi omukhulu phakati
 kwamanqwe usekhonza naye
 inxosini yamanqwe u Machu
 ku

Impika Sakazane nomka
 bayu. Heng impi yangangwe na
 Mahlubi. Kuthena kuthusa n
 Mhabayi in kosi yamahlubi kwoce
 la ukuzondaba okukhulu ku
 Mangot na Mhlubi. Leziwe
 zakhelene. Manjena Kuthi
 umazohlango emusundwe
 ni zeyane parti futhi ziye
 sabasa. Amangot kuthena
 ukubulawa kwamazimye aye
 geda abantu benkosi uShaba
 wathuma yamathane sitole
 ukuba azobulala wona ama-
 zimye. Wawaposa umathane
 wawa weza undi. Kuthena induna
 kamathane ungwane ndlela u
 gembuka nabahingi abantu
 ahabe esabuyela ku Maklone
 ushamba kakhulu nomzi
 wakhe ewela inkunzi waywa
 wela nenanzamunyanisa senhla
 nayo wase iyakhadlapho umzi
 wakhe. Wagamba iziwe vakhe
 wathi amangwane. Anda ama-
 ngwane kwelile mplungwini.
 Umathane akamange temula
 ndlela ungwane ngobawaye
 namandla kakhulu impela eme
 saba. Kuthi wahamba nama-
 ghawe esolledlo kubeka. Kuthi
 na eswile inkunzi yabokamda
 la.

Kwathi kanti nempu ya Mahlubi
 ivimbezele amadoda adla izihla
 nguzawu nezintyhe, kuthi umakhe
 bonakala ukuthi indawo abaha
 mbi kuyona inezenyamazane kwe
 nziwe isigina khiphehlwe uzwathi
 kic baswe kudliwe, kudliwe nekond
 lwane. kanti ngakusahlwa bayokhe
 ba izinkomo zama Glubi nezimbu
 zo. Okwenza amahlubi azonde
 amanqwane kangaka yloko. kung
 ane zafa ukuthaphuthaphu.
 asewela maramnyama angangwa
 ne. Okuthola ukudla kokuphi
 ngobalelo labinezenyamazane.
 Okuthola juthi izinkomo ngokuzi
 wotlontsha kama Glubi. kethe
 uma esemi kahle swayeka u
 hulwa nama Glubi njalonyena.
 Amahlubi ethula amanqwane
 ethu amampenbe izintlanga
 masela. kuthena ngelinye
 ilanga laphe yalwakhona ka
 nzinza izipela eyamanqwane na
 ma Glubi eyabe mancengeze
 kubunomusindo kwa ndlela
 emangwaneni. Okhona aphelile
 impela amahlubi nawo amanqw
 ane. kuthena ngokukulomusid
 do anihela khona, amahlubi
 kethi ngokufika kwawo kwa
 mancengeze aphumula, aludela
 ukuba kucinwe.

38 Kuthena ngezkhathi zantamba
 ma waphelisa umsiro. Noku
 pluka amaklubi kuthena una
 sebeseuze wathi uNongqoso
 lempi kuhle ime. Yabobaka
 la neyamangwane ngamukile
 ngaphayana kwentaba iangemi
 zika ezibili. Nomanzi eyakhe u
 Jecyi khupha imizila semine.
 Kuthena ukhulisa uNongzi ayinu
 kice yonke ekaNongzi uJecyi
 bo izani kela khona chelwa u
 Siza zaba. Ukudumelana kwa
 yo. Kuthena ngobuningi eya
 amngwane yadudula ekaNongzi
 yaye yayi phansa kwibille kutha
 na kanyalo yabamba kanye
 kanye ekaNongwane. Kutha
 na yethuka yabe iphakathi
 eya amngwane. Kwathi eyama
 klubi yenza imizila emine kwala
 embili kwathi eminye yakhotho
 ba yayungeza yaze yabaphaka
 thii eya amngwane. Kuthena enge
 ndla sentabeni yama klubi yethi
 sa amathle. Usethi uBungane
 undunankulu yempi yamngwane
 abalahlephasini izikhali zabo
 bayibike ukuthi behlukwe
 nebalaba kwenza. Use yinisa
 neyahhe uNongzi sekubanjwa
 uBungane neplini lakhe am
 makhulu bhamba nabo.

39 kwenhlula izincuku ezintathu u
 Bungane engabonwa. Ace eyame
 nana amangwe naseplungwini
 nase kuphe nase mahayoyo. Kwathi
 ukuba amaklubi ayibone sekhu
 de ayihlangabeza. Shenakeya
 lwa emini ngaradinaehlulwa
 ama klubi abaliko aze ayohwela
 emplushini. Kwamukhona e
 buyaya uBungane neplini lakhe
 kubayohwela yakubamancenge
 ze kwafabantsi abathathu ku
 Mangwane kwafa abahlani ku
 maklubi. Abahingi babanezigo
 zi kumangwane. Kuthena kiz
 lezayamba kwa abantu aba
 bini kumangwane. Kwathi u Mang
 wane nakubus yama klubi waba
 keha way washona ku Bahloka
 zi. Kwathi ukuba akwle intaba
 amnyaka u Mangwi. Uplinda
 emusa eeyofuna uBungane a
 mukhulu ama klubi. Kuthena
 umasakubwile amangwane eey
 funa izidumbu zabafileyo ba
 khubo ababe bedayimbana zona
 kwathola kala esinye naso
 sengasalungile sebenucuyile
 kwasa ikhanda namathanga
 bakuthathu baye bakulahlale. Se
 be buya kubus bahlangua
 nesye yama klubi ebusukura
 baliko amangwane naye u
 Bungane.

40 Kuthena musukwana - kucangu
 za intombo ka mahlalela wase
 Mangwaneni. Amangwane amema
 na hamaslibi kbanjalo. Kuthena
 amakhosi ekhaya akhaya kalanga
 Kuthena ngosuku lomshado uMungu
 waphuma neyakhhe impi naye
 uBungane waphuma neyakhhe impi
 u. Kuthena kiphuma umusando
 usinwa izintombi izinsizwa aza
 bonwa. Kwathi uMungu wathu
 mela kuBungane ukuthi impi
 yohlanguanelo enkla neMangwaneni
 yama emuthi yaneni lishona i
 clanga. Kwabanjalo neyewayi beki
 saklona uBungane. Kuthena
 ungakafiki khona yakha umukhu
 nbi yabona intlangu yonke impi
 yase kyalawa, celwa uBungane.
 Kwathi ukuba amaslibi abone
 loku athumelakhona. Yahlanga
 na lishona clanga. Usiza wathu
 ukubona ukuthi impi yimbiswa
 koba nonyoka mabizula. Yada
 melana kwakubi impela. Usiza
 bamuhlaya ekhanda ngevise
 noho wakinda. Kempi yalangu
 lwa amakhosi. Kwafa amangwa
 ne amaningi. Ephi kwafuthe a
 mangwane. Kwathi umaslibi fa
 ka amakhaya kwaphuma amakhosi
 sikazi nemphini. Ukubonyakwayo
 eyamaslibi. Amakhosi athi eyophila
 enze ukuku uyena eyobulawa. End. S. 481,

End 481